

D CA

A A*

İnsanlık tarihinde, ateşin beş yüz bin yıldan beri yakıldığı bilinmektedir. Bu sürenin başlangıcından itibaren ateşin insan hayatındaki yararları ve gösterdiği gelişme bir yana, onunla ilgili birçok inanma ve tören de ortaya çıkmıştır. Hatta dünya üzerinde, bazı ilkel kavimler arasında ateş bir tapınma unsuru olagelmiştir. Nitekim burada, İran ve Hindistan gibi bazı kültürlerde ateş Tanrılarının olduğunu hatırlamalıyız. Bunun yanında, Yunan mitolojisinde Prometheus ve onun etrafında anlatılan mitlerde de ateşle ilgili uygulamalar bulunmaktadır. Ayrıca bazı Asya, Avrupa ve Afrika milletlerinin, ateş ve onun kullanımı ile ilgili birtakım inanmalarını da bu arada sayabiliriz.

Dünya üzerindeki belli başlı kültürlerin ateşle ilgili düşünüş ve inanış unsurlarına kısaca göz attıktan sonra burada, ateşin Türk düşünce sisteminde yerini almasını sağlayan, onun etrafında gelişen birtakım inanma ve âdetler üzerinde duracağız. Bu sırada, insan psikolojisi ve onun tabiat karşısında davranışının ortaklıkları sebebiyle ateşle ilgili farklı kültürlerde, farklı ırklarda benzer noktaları belirleyebileceğimizi de göstermeye çalışacağız.

Türklerde ocakla ilgili inanma ve gelenekler; birlik, bütünlük, sağlık, ebedîlik ve Tanrıyla ilgilidir. Düşünce sistemimizde Türk hayatının sürekliliği de ancak Tanrı kut'u ile sağlanmaktadır. İşte bu kutun üzerimizde kalması için her aile ocağının daima yanması gerekiyor. Buna bağlı olarak *ocağın sönmesi*, *ocağın dağılması* ve *ocağın batması* da Tanrı'nın gazabına uğrayıp Tanrı kutu'nun o aileden uzaklaşması ile ilgilidir. İşte aile ocağının, Tanrı ocağı olarak görülmesi sebebiyle de, onun söndürülmesi veya dağıtılması yapılabilecek en kötü fiildir. *Ocağın sönmesi*, ailenin soyunun tükenmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, "Ocak; yuva, ata ve baba ocaklarına dayanmakla değerlendirilirdi." (1) Yani ocağın sahibi, ailede Tanrıyı sembolize eden babada aranıyordu. Çünkü Türk'ü koruyan Tanrı, Türk ülkesini yöneten hakan, ailenin reisi de babadır. Bu yüzden ailede Tanrıyı baba sembolize eder ve

* SÜ. Sosyal Bil. Ens. Türk Dili ve Edeb. Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi / KONYA.

ocağın sahibi de odur. Bu sebepten dolayı onun korunması ve ona saygı duyulması gerekir. Kısaca Türklerde ateş kültürünün, aile ocağı kültü ile yakından ilgili olduğu görülüyor.

Aile ocağı inancının Türk kültüründe yerini bulduğu bir uygulama da düğünlerde gerçekleştirilen âdetlerdir. Türk boyları düğün törenlerinde sıkça rastladığımız ateş, ocak ve bunlarla ilgili olarak uygulanan törenler, bize Türk din ve kültür tarihi içerisinde ateş ve ocak kültürünün köklülüğünü göstermektedir. Şimdi, konuyu aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmeye çalışacağız.

Dünya üzerinde, İran ve Hindistan gibi yerlerde bir ateş kültü yoktur. Buralarda sönmeyen kutsal ateş, evin dışındaki yerlerde yakılır. Türklerde ise kutsal olan, evin içinde bulunan aile ocağıdır. Bu ocağın sembolü, evin merkezinde bulunan ocaktır. Nitekim, evlilik törenlerimizdeki ateşle ilgili inanma ve âdetler de evin merkezinde bulunan bu ocak etrafında gerçekleşirdi.

Kuzey Anadolu'da Yakutluk adıyla evlilik, sönmeyen bir ateş yakma şeklinde ifade edilmekteydi. Kültürümüzde bu ocağın daima yanması gerektiğinin sebepleriyle ilgili bazı bilgileri yukarıda vermiştik. Altay Türklerinin İranlı ve Afganistanlılarında Ateşin Kızı adlı bir düşünceyi şöyle dile getirir:

*"Ak Kağan vardır
Onun erkek yüzü görmeyen
Erkek eli değmeyen
Erke-Karakçı diye kızı vardır.
Ateşim onunla birlikte yanmış." (4)*

Ateşin Kızı'nın, Erke-Karakçı ile kaderlerinin birleşeceğini, ateşlerinin birlikte yanmasıyla ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir. Her hâlde bu, sönmeyen bir ateş yakma fikri ile ilgili olsa gerektir.

Türklerde *ocağın közü*, sahibi erkektir. Fakat ocağa bakan, onu bekleyen, besleyen ise kadındır. Nitekim, Türk kültür tarihinin şaheseri *Yakutluk*'ünde "Oğul atanın yetiridir iki gözinün biridir. Devletlü oğul kopsa ocağın közidir." deniyor. (5) Ateşin kolay elde edilemediği zamanlarda, ateş yakmak için köz ocakta saklanırdı. Dolayısıyla evin ocağı hep yanık kalmak durumundaydı. Böylece ateş, istenildiği zaman kolayca kullanılıyordu. Baba ocağının közü de ancak "devletlü oğul" olabilirdi. Yani aile ocağını da gerektiğinde oğul yanık tutacaktı. Kadın ise bu közün alev almasını sağlayan bir kıvılcım olmalıydı. Türkiye'de Türkmenlerin söylediği "Er obanın alafı, kız evin közüdür." sözünü de burada hatırlatmalıyız.

Biz bu sözün erkek ve kızların sosyal durumları ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu, gelinler için değil kızlar için söylenmişti. Buna göre kızlar evin közü iken ve evde saklanırken erkekler, obanın ateşidirler. Yani tüm obadan sorumlu olabilirler.

D ına dönersek burada, kadınlardan bahsederken iyi huylu ve evine sadık olanlar için "Ocağına bunçılaysın 'avrat gelsün." denir. Kötü huylu ve yuvasına sadık olmayan kadınlara ise "Ocağına bunçılaysın 'avrat gelmesün." denir. (6) Oğuz Türklerinin kutsal atası **D** 'un, kadınları değerlendiren bu deyişlerinde büyük anlamlar yatmaktadır. Yani yeni kurulacak ocak için seçilen kadın, aynı zamanda kutsal ocağın da bakıcısı olarak erkek evine gelmekteydi. Bu sebeple de **D** 'nda böyle uyarılarda bulunuluyor.

Ocağın ev içerisindeki yerinin ayrıntılı olarak anlatıldığı - destanında ise kadınlar ve ocak arasındaki ilişkiyi sembolize eden dikkat çekici bölüm şöyledir: "... Evi, onun yurdunun üstünde tıpkı mavi bir duman gibi görünüyormuş. Kırk pencere, kırk köşeli bir evmiş. Her köşesi gümüşten yapılmış imiş. Evin ortasında büyük bir salon varmış. Bu salonda da üç ocak bulunur ve her ocağın üstünde de baca tütermiş. Her ocağın başında da birer kadın oturmuş..." (7)

Destanın bizim elimize geçen şeklinde ise ocak, bunların bacaları ve başlarında duran kadınlar ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak salona girer girmez, bütün eşyaların içerisinde ocağın yerinin ve başlarında duran kadınların özellikle belirtilmiş olması önemlidir. Kadınlara gelince onlar da her hâlde ocağın yanmasını, tütmesini sağlayan, ona bakan, onu besleyen birer muhafız olmalıdırlar. (8) Destanda görülen bu motif, ocak ve kadın ile ilgili Türk düşünce sistemini özetler niteliktedir. ⁴ - gibi Tanrı tarafından özel olarak yaratılmış ilk insanın evi ve ocağının da bu özellikleriyle belirtilmesi önemlidir.

Ocağa karşı gösterilen saygının, selâmın yanında, onun kutsallığı, korunması ve bakımı ile ilgili geleneklerin de aile ocağı anlayışıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Yukarıda sunduğumuz - destanında karşılaştığımız üç ocağın başındaki üç kadın da bu anlayış gereği ocak bakıcısı olarak onun başında bekliyordu.

Altay Türklerinin mitolojik unsurlarla dolu olan aşağıdaki dualarında da ocağı anne koruyordu.

"Atamızın (çakmak taşıyla) yaktığı alevli ateş!

Anamızın gömdüğü, taş ocak!

Parlak göklere yükselen boz duman! (9)

Bu konular üzerinde etraflıca çalışan **B** 'in dediği gibi, bu duaları tam olarak anlayabilmek çok zordur. Duadan anlayabildiğimiz kadarıyla ocağı anne kuruyor, ateşi

ise baba yakıyor. Bu yorum yine 'e aittir. Ancak bugün çoklukla ocağı anne yakar. Bu, eve yeni gelen geline verilen bir görevdir. Hatta bununla ilgili olarak bazı yerlerde gelin aday olacak kızın ateş yakışına da bakılır. Kırgız Türkleri'ne ait bir geleneğe göre ise Isık Göl civarındaki köylerde, "Yanan ateşi korumak, yani sönmesine mani olmak gelinin görevidir. (10) Nitekim ateşin yalnızca çakmak taşıyla elde edildiği zamanlarda bu zor işi ancak bir erkek yapabiliirdi. Bu, ancak ilkel topluluklarda böyledir. Sonradan bir görev değişimi olsa gerektir. Günümüzde bile böyle durumlarda "Ateşi baba bulup yakar; ocağın başında ocak işleri için ana oturur." (11)

Bizim düşüncemize göre - destanında karşılaştığımız üç ocağın başında oturan kadın da her hâlde yukarıdaki duada işaret edilen analarla aynı işi görüyordu. Bu düşünce sistemine uygun bir yorumdur. Altay şamanlarının "ene kömgen tas ocağı ananın gömdüğü taş ocak sözü de bu açıdan destandaki motifle ilgili görünüyor. (12)

Bugün, Anadolu ve diğer bütün Türk bölgelerinde, kurulan ocağın bakıcısı, koruyucusu olan kadınla, yani gelinle ocak arasında gerçekleşen çeşitli gelenekler mevcuttur. Bunları gelinin yeni geldiği ocağa selâmı şeklinde özetleyebiliriz. Bu konunun en güzel örneklerinden birini, içerisinde Türk mitolojisinin birçok unsurunu da bulabildiğimiz destanında görüyoruz. A - , nikâhı kıyıldıktan sonra aile ateşine (ocak) selâm verir. Yin B 'in cümleleriyle ifade edersek "Manas destanı kahramanlarının yaptıkları din törenler, bir parça İslâm tesiriyle karışık Şamanlık törenleridir." (13) Bu sebeple destan, pek çok mitoloji unsurunu düşünce sistemimize en uygun şekliyle içerisinde barındırmaktadır. Gelinlerin ocağa selâmı da destanda yer alan bu çeşit motiflerden biridir. Buna göre A

'in annesi, oğluna "Akşam namazını kıl da Akboz kısrak kurban kes. Babanın ruhunu çağır." diyordu. Gelin de, nikâhtan sonra aile ateşine selâm veriyordu.

"Töböldön baytal soydurdu

Tögörök curtun cıydırdı.

Saykalga nike kıydırdı

Üykö kirdi Ak Saykal

Enkesi selâm kıldı deyt

Otkal kelip Ak Saykal

Otkal selâm kıldı deyt..."

[Alnında beyazı bulunan genç kısrak kurban kestirdi, çevredeki halkını yığdırdı. Saykal'ın nikâhını kıydırdı... A eve girdi, eğilip selâm verdi ve ateşe gelip selâm verdi.] (14)

Görüldüğü üzere, nikâhtan sonra eve gelen gelinin yaptığı ilk iş ocağa saygısını göstermektir. Buradaki ve diğer örneklerdeki uygulamaların ateşe değil, ailenin sembolü olan ocağa yapıldığı açıktır. Nitekim ocak, ailenin ve hayatın sürdüğünü gösteren bir delil niteliği taşır.

Türk düşünce sisteminin en orijinal şeklini yansıtan destanlar, kültür tarihimiz açısından çok önemlidir. Aile ocağına kadının saygısını gösteren bu destan parçasını da iyi yorumlamak ve değ

Burada sıraladığımız örneklerden de anlaşılan şudur ki, gelinler ve ocak arasındaki uygulamalar bütün Türk dünyasında çeşitli ve benzer şekillerde yorumlanarak gerçekleştirilmektedir.

Türk kültüründe ocağın kendisi yanında; duman, alev, is ve ışık gibi unsurlarında da bazı hikmetler aranmıştır. 'da D çevresinde, gelin evinden çıkarken maya, kaşık, mih ve kül alınır. Alınan kül, damadın evine gelindiğinde, ocağın sembolü olan ekmek sacının ortasına dökülür. Buradaki inanç, "Gelin, nasibi ile gelir." niyetidir. (21) Yani yapılan iş, ocağın bereketini sağlamak ve derinde bunun için verilen garantiyi göstermek içindir.

Yine, eski geleneklerini en canlı şekliyle yaşatan Altay Türklerinde gerçekleştirilen başka bir uygulamada komşular yeni gelinin evine odun getiriyorlar ve ocağa yerleştirerek, "Ocağın hiçbir zaman sönmessin!" diye dua ediyorlar. (22) Bu gelenekte de kadınlar ve ocak arasında kutsallaştırılan bağı gösteren unsurlar vardır. Bizim bu konuyla ilgili olarak söyleyebileceğimiz şudur ki, Altay Türklerinde ocak yakmakla görevli olan kadına, başka kadınlar da yardım ediyorlardı. Bu, ancak yeni kurulan yuva ocağının yanması için bir destek olabilir. Gelin ise ocağa bakan, onu besleyen sorumluluk sahibi bir kişidir.

Türklerde, evliliğin sönmöz bir ocak kurmak ya da ateş yakmak şeklinde ifade edildiğini biliyoruz. Bu durumda, ocağın ateşinin de çeşitli törenlerle selâmlanması, beslenmesi gerektiği düşünülüyor. İşte bunun için, kaynağı çok eskilere dayanan ve Türk boylarının hemen hepsinde görülen çeşitli gelenekler meydana gelmiştir. Bu anlamda verdiğimiz örneklere değinerek, Yaklaşık olarak çırma usûlüyle yapılan düğünlerde, delikanlının arkadaşları ayrıldıktan sonra yapılan bir otağ (odag) yaparlar. Bu otağın kapısı yoktur. Gelin burada üç gün boyunca ateşlerini çakmak taşıyla kendileri yakmak zorunda bırakılır. Ateş ve kibrit olmaz. (23) Çünkü kibritle yakılan ateş Rus ateşi olarak kabul edilmektedir. Bu gelenekte ilk defa yakılan aile ateşine verilen önemi görmekteyiz. Ocaktan çıkarılabilecek tek şey ise bu insanların, bir kadın ve bir erkekten meydana gelen aileyi ve temelinde bir ocak kurduklarını ispatlıyor olmalarıdır. Yani ocak, yalnızca kurucu ailenin kendiliğiyle yakılmak değer kazanmaktadır.

Bizim de konuyla ilgili olarak belirlediğimiz bir âdet, 'in ilçesinin köyünde gerçekleştirilmektedir: Düğün günü damat, dağda katırlara "çıra" yükler ve bunları gelinin evine getirir. Sabah saatlerinde, orada ocak taşı kurulur ve düğün günü kız evinde yenilecek ekmek bu çiralarla yapılır. Gelin alma zamanı gelince de meydana yakılan aynı ateşten gelin atlatılır. (24)

A ı 'dan derlediğimiz bu âdete göre, eğer gelin ateşten atlarken ayakkabısını ateşin içine düşürür, gelinliğinin bir ucunu tutuşturursa evliliği yarım kalır. İçeriye işaret değildir. Eğer böyle olursa bir süre sonra gelinin ya kendisi, ya eşi, ya oğlularından biri ölecek yahut da başka bir felâkete uğrayacaktır. Kaynak şahsımız A , köyde bunun örneklerinin çok yaşandığını da belirtmektedir. Eğer gelinin atlaması olmaz ve elbisesini ateşe iliştiirmez, ayakkabısını ateşin içine düşürmezse o gelin atıldığı bir ömür sürecek, geldiği ocağa hayır getirecektir. Aynı zamanda bunun bir arıtma haberi olduğunu da kaynak şahsımız ayrıca belirtmiştir.

Kendisinden bu bilgileri aldığımız kişi , bu hareketin ateş bir saygı anlamı taşıdığını söylemektedir. Ayrıca yeni doğuracak olan kadının, yirminin ateşle denenmiş olduğunu düşünüyoruz. Temizlenme ile ilgili olarak C 'den nakledilen bilgiye göre, D 'ne olarak gönderilen Bizanslılar iki ateş arasından geçirilmişlerdi. Ateşle temizlenme gelenlerinin en eskisi budur. Aynı geleneğin ya da benzerlerinin birçok yerde tören hâlinde yaşandığını da bilmekteyiz.

Yine günümüze dönersek Uygurlarda gelin kızın geçeceği yola belli aralıklarla ateş yakılır. Erkeğin evinin önüne gelindiğinde gelin, kilime sarılıp ateş üzerinden geçirildikten sonra içeriye alınır. (25) Ya da 'de uygulandığını belirlediğimiz şekilde olduğu gibi, gelin götürülürken ateş yakılıp üzerinden atlatılır. (26) 'ın kasabasında uygulanan bir başka gelin indirme âdetine göre ise gelin, attan indirilir indirilmez hemen orada hazırlanmış kül üzerine konulmuş köze bastırılır. İnanişâ göre, bu işlem gelinin geldiği eve köz gibi yapışması için uygulanır. Yani âdet, gelinin evine sahip çıkması içindir. (27)

Gelinlerin geldikleri evin ocağına bağlılıklarını ve saygılarını gösteren âdetler bütün dünya Türklüğünde görülür. Bunun en dikkat çekici örneklerinden birini yine Altay Türklerinde buluyoruz. Türk düşünce sistemini yabancı etkisinden en uzak ve özgün şekilde yaşatan bu Türk bölgesinde gelin, kayın pederinin "yurt"una girdikten sonra ocağın önünde yere kadar eğilir. Bunun üzerine kayın peder veya akrabalarından biri gelini "takdis" ederek şunları söyler:

*"Allah'ın gözleri sana baksın,
Yaşlıların takdisi sana konsun,
Yüksek Tanrının gözleri sendedir!
Yüksek adamların takdisi sendedir!
Oturduğun yerin külü bol olsun!
Koyun ve kuzu sürülerinden
Daha çok neslin olsun!"*

Yine aynı düşüncenin bir başka örneğinden bahsedelim: 'da Yörük Türklerinde, evlilik öncesi istetmelerde, "Dünür Gitme" âdetleri vardır. Buna göre oğlan babası, kız evine varınca ocağın etrafında oturur ve ateşi karıştırır. (33) Bizim buradan anladığımıza göre, kız babasının ocağını karıştıran baba, ocağını her zaman bekleyecek bir göz ve bakıcı istiyor.

Anadolu'nun pek çok yerinde söylenen türkülerde sahip olduğumuz kültürle ilgili birçok konuyla karşılaşıyoruz. Benim de çocukluğumdan bu yana annemden pek çok defa dinlediğim bir türküde, Türk insanının hayatında ocağın yerini alan Tandır, bir gelin adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyeye göre evlendikten sonra çalışmak için A civarına gurbete giden bir adam, tam on sekiz yıl memleketine dönmez ve eşini görmez. Bu arada, yeni gelin olan kadın ise evini, ocağını terk etmemektedir. Aynı zamanda kadının, kendisini bu kadar uzun süre görmeyen kocasından bir de oğlu olmuştur. Nihayet evini ocağını hatırlayıp memleketine dönen koca, eşini on sekiz yaşında bir delikanlı ile görünce, onun hakkında yanılır ve bu sırada şu türküyü söyler:

*Akşamınan Tandır Gelin
Kandilini yandır gelin
Yanındaki şu yiğidi
N'olur bana bildir gelin.*

Tandır Gelin de şu cevabı verir:

*Akşamınan tandırmışım
Kandilimi yandırmışım
Yanımdaki bu yiğidi
Gül memeden emzirmişim. (34)*

Biz bu türküyü konumuz açısından çok anlamlı bulmaktayız. Nitekim kocası evini, ocağını bırakıp gittiği, kendisini yıllarca arayıp sormadığı hâlde o, evine ve ocağına bakmaya devam eden kadının adı, 'dir. Şimdi burada Türkmenler'in "Er obanın alafı, kız evin közü." anlayışı ispatlanmış oluyor. Konuyu bu şekilde ortaya koyunca, durumun sıradan bir tesadüf olmadığı açıkça hissedilmektedir. Görüldüğü gibi Türk kültüründe aile ocağı ile gelin arasında bir şekilde bir ilişki mutlaka kurulmaktadır.

Yine başka bir türküde:

*Ocak başında beşiği
Sofrada kaldı kaşığı
Kız (gelin) evlerin yakışığı*

*Gelin hoş geldin
Ağama eş geldin. (35)*

Bir başka düğün türküsünde de şöyle sesleniliyor:

*Çaktılar ocak taşını,
Gurdular düğün aşını,
Gız sabahtan gideceksin
Çok ağlatman gardaşını (36)*

Elbette biz bunları söylerken ocak kuranın erkek olduğunu unutmuyoruz. Geleneğe göre ocağı erkek kurar, kadın ise onun bakıcısıdır. Bunu dile getiren bir türkümüz ise şöyledir:

*Sandığım dolu bezinen
Yüreğim yandı közünen
Komşular bir oğlan verin
Ocak mı yanar kızınan (37)*

Yalnız bu konuyu karıştırmamalıyız. Mesele şudur ki erkek, ocağın kurucusu ve sahibidir. Onu yaşatıp yakmak ise kadına aittir. Bu da zaten şu anda konumuzu yakından ilgilendiren asıl husustur.

Bu incelememizde ortaya koyduğumuz belgelerde görüldüğü gibi bütün Türk dünyasında ocak ve gelinler arasında bir bağ kurulduğunu ortaya koymaya çalıştık. Aynı zamanda, kurulan bu bağda yine bütün Türk dünyasında bir benzerlik ve yakınlık içerisinde olduğunu da göstermeye çalıştık. Bu benzerlik ve yakınlık, sunduğumuz destan parçalarına ve geleneklerin eskiliğine bağlı olarak kaynakları çok eskilerde yatan Türk inanç sistemine dayanmaktadır. Önemli olan ise bizlerin bir şekilde bu bağı bulup gün yüzüne çıkarmamız ve Türk kültür birliğine hizmet edecek böyle küçük taşları yerlerine yerleştirmemizdir. Konuyu destekleyecek pek çok örneğin gerek Türkiye Türklüğünde ve gerekse Türkiye dışındaki Türklere çoğaltılabileceğini belirtmek istiyoruz. Ancak bizim burada yaptığımız yalnızca konuyu anlatabilecek örnekleri seçmektir. Önemli olan da zaten şimdilik bunları ortaya çıkarabilmektir.

A

1. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara 1995, 502.
2. *age.*, 504.
3. ay.
4. Metin Ergun, *Alıp Manaş*, Ankara 1998, 102.
5. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, C. I, Ankara 1994, 74.
6. *age.*, 67-77.
7. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara 1993, 105.
8. Sevilay Tekfidan, *Türk Kültüründe Ateş Kültü*, Konya 1999, 41, bitirme tezi.
9. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995, 131.
10. Zekeriya Karadavut - Mustafa Aksoy, "Kırgız Gelenekleri ve Abramzon", *Türk Yurdu*, 21 (171), Kasım 2001, 58-61.
11. Ögel II, 503.
12. *age.*, 510.
13. ay.
14. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara 1987, 140-141.
15. ay.
16. Ögel II, 512.
17. Hikmet Tanyu, "Ateşle İlgili İnançlar", *Birinci Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara 1976, 292.
18. Sevim Tekfidan, Ortaköy (Aksaray) 1952, ilkokul mezunu, ev hanımı.
19. Mustafa Türkeli, Kozan 1975, üniversite mezunu, öğretmen.
20. Yaşar Kalafat, *Makedonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları*, İstanbul 1994, 39.
21. Ata Erdoğan, *Kastamonu Folkloru 2*, Kastamonu 1993, 146.
22. Ögel II, 505.
23. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 166.
24. Ayşe Çınar, Mersin 1985, ilköğretim, annesinden duymuş.
25. Abdülkerim Rahman, *Uygur Folkloru*, (çev: Soner Yalçın - Erkin Emet), Ankara 1996, 107.
26. Rahman, 138.
27. Ahmet Özerdem, *Tarihi Kültürü ve Folkloruyla Karaözü*, Ankara 1994, 109-110.

28. Willhelm Radloff, *Sibiryadan Seçmeler*, (çev. Ahmet Temir), İstanbul 1976, 177-178.
29. Yavuz Bülent Bakiler, "Sivas'ta Batıl İtikatlar", *Sivas Folkloru*, 2 (14), Mart 1974, 8.
30. *Selçuk Üniversitesi Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi*.
Derleyen: Ümit Türk, kaynak kişi: Tahsin Tüfekçioğlu.
31. Hamit Zübeyr Koşay, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara 1944, 172.
32. Ali Rıza Yalman [Yalgın], *Cenupta Türkmen Oymakları*, C. II, Ankara 1933, 66.
33. Kalafat, 30.
34. Hayrettin İvgin, "Tandır Gelin", *Sivas Folkloru*, 7 (76-77), Mayıs-Haziran 1979, 20.
35. Mehmet Ali Tipi, "Konya'nın Bozkır İlçesinde Kız İsteme, Nişan ve Düğün", *Türk Folklor Araştırmaları*, 6 (127), Şubat 1960, 2091.
36. *Selçuk Üniversitesi Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi*.
Derleyen: F. Demet Eker, kaynak kişi: Fazilet Loğoğlu.
37. Özerdem, 109.